

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Fıkh-ı Zâhir ve Fıkh-ı Bâtın Bağlamında Temizlik (Fütûhât-ı Mekkiyye Örneği)
Cleaning within the Context of Fıkh-ı Dhâhir and Fıkh-ı Batin (al-Futûhât-ı Makkiyya Example)

Şeyda ÖZTÜRK

ORCID: 0000-0002-4861-3186

E-Posta sydaozturk@hotmail.com

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf
Ana Bilim Dalı Anabilim Dalı,
Assoc. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences,
Antalya-Türkiye
ROR ID: [01m59r132](https://orcid.org/01m59r132)

Mervenur SOHTAOĞLU

ORCID: 0000-0002-6265-3598

E-Posta mervenurakcay07@gmail.com

Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalı,
PhD. Student, Akdeniz University Institute of Social Sciences,
Department of Islamic Law,
Antalya-Türkiye
ROR ID: [01m59r132](https://orcid.org/01m59r132)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Öztürk, Şeyda – Sohtaoğlu, Mervenur. “Fıkh-ı Zâhir ve Fıkh-ı Bâtın Bağlamında Temizlik (Fütûhât-ı Mekkiyye Örneği)”. *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Eylül 2023), 132-157. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1248407>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	06. 02. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	28. 04. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 09. 2022
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin / Ithenticate.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare. (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Fehim ve idrak anlamlarına gelen fıkıh kavramı, kişinin yararına ve zararına olan şeyleri bilmesini ifade eder. Başlangıçtan itibaren alanı zenginleşen fıkıh ilmi her ne kadar hikmet-i teşrî başlığı altında hukuk felsefesine yer verse de dinin usûl ve furû-ı üzerine yoğunlaşmış ilim dalı olarak karşımızdadır. Bu noktada fukâhâ zâhiri hükümleri, mutasavvıflar ise ibadetlerin zahiri hükümlerini kabul etmekle birlikte bâtnî hükümleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Fıkh-ı zâhir ve fıkh-ı bâtnî olarak da ifade edilen bu iki kavram özünde birbirini tamamlamakta ve ibadetler başta olmak üzere dini vazifelerin hem görünen yönüyle hem de kalbî yönüyle eda edilmesini ortaya koymaktadırlar. Taharet, namaz, abdest, oruç ve zekât gibi görünen ameller zâhirî fıkhın konusunu; ihlâs, sabır, rıza, şükür, zühd gibi kalbî olarak yapılan ameller ise bâtnî fıkhın konusunu teşkil etmektedir. Diğer taraftan fıkıh sadece zahiri olguları düzenleyen bir hukuk sistemi değil, bunun yanında kişinin ahiretini de kurtarmayı gaye edinen bir ilimdir. Ancak fukahânın fıkhın bu ahlâkî boyutunu kitaplara dâhil etmemesi hasebiyle tasavvuf fıkhın ihtiyaç duyduğu bu alanı doldurmaktadır. Dolayısıyla bu iki ilim arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir ki bu birbirini tamamlama ilişkisidir. Bu konuyu kapsamlı ve ilk olarak ele alan Gazzâlî'dir ki, farklı ilim tasnifleri ile bâtnî ve zâhirî ilmi açıklamaktadır. Disiplinler arası çalışmaya örnek teşkil eden ve bu konuyu geniş çerçevede ele alan diğer bir mutasavvıf ise İbnü'l-Arabî'dir. Şeyhü'l-Ekber yahut Muhyiddîn lakabları ile bilinen ve zamanla tasavvufî tecrübeyi kendisinde gerçekleştirmiş olan İbnü'l-Arabî, tasavvuf başta olmak üzere hadis, tefsir ve fıkıh gibi birçok alana hâkim bir âlimdir. İlham ile eserlerini kaleme alan ve eserlerinde farklı birçok konuyu işleyen İbnü'l-Arabî'nin fıkh-ı zâhir ve fıkh-ı bâtnî bütünlüğüne dikkat ettiği görülür. Bu makalede furû-ı fıkıh başta olmak üzere tüm ilimler nezdinde önemi haiz olan temizlik bahsi ve bilhassa abdest konusu zâhirî fıkıh ve bâtnî fıkıh bütünlüğünde ele alınmaya çalışılacaktır. İslâm düşüncesinde önemli bir yeri olan ve düşünceleri ile tasavvuf dünyasına öncülük eden İbnü'l-Arabî'nin keşif ve ilhâm ile yazdığını ifade ettiği 560 bab'dan müteşekkil olan el-Fütûhât-ı Mekkiyye adlı eseri örnek alınarak abdestin zâhirî boyutlarının yanında bâtnî hükümleri de değerlendirilecektir. İbnü'l-Arabî eserinde sade bir dil kullanmakla beraber abdestin farz, sünnet veya müstehab olan tüm hükümlerini ele almaktadır. Bir mutasavvıf olmasının yanında fikhî hükümlere de bir fukâhâ kadar hâkim olan İbnü'l-Arabî, abdeste dair her uzvun ilk olarak fikhî hükümlerini, mezhep âlimlerinin ihtilaflarını ve ittifaklarını ifade etmekte, bu hükümlerin üzerine bâtnî hükümlerini ortaya koymaktadır. İlgili ayet ve hadisleri dikkate alarak konuyu delillendirmesi, konunun zâhirî ve bâtnî hükmünün ardından kendi görüşünü ifade etmesi eserine özgün bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveden sonra ilgili hükümlerin manevi boyutlarına dair kendi keşfini okuyucu ile paylaşmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin abdestin zahiri hükümlerine nasıl yaklaştığı, değerlendirmelerinde takip ettiği metodu, zâhirî fıkhın hükümlerine hangi noktalarda ne gibi katkılar sunduğu çalışmamızın problematiğini oluşturmaktadır. Nazarî tasavvuf başlığı altında işlenen vahdet-i vücûd, vücûd mertebeleri gibi konularla daha çok gündeme gelen bir mutasavvıf olarak İbnü'l-Arabî'nin, el-Fütûhât-ı Mekkiyye'de fıkhın ilk konusuna yaklaşımının ne olduğu konumuzun amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede mutasavvıfların fıkıh anlayışını temizlik konusu çerçevesinde incelemek de çalışmamızın ana iddiasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İslam Hukuku, Fıkh-ı Zâhir, Fıkh-ı Bâtın, Temizlik, İbnü'l-Arabî, el-Fütûhât-ı Mekkiyye.

Abstract

The concept of fiqh, which means comprehension and discernment, expresses the knowledge of things that are beneficial and harmful to the person. In terms of nature, the concept of fiqh has esoteric provisions in the sense of taqwa, intention, sincerity or the ability to perform the worship from the heart, as well as the outward provisions of matters such as worship, treatment and obedience. At this point, although the fukahâ accepted the outward provisions and the mystics accepted the outward provisions of worship, they concentrated on the esoteric provisions. These two concepts, also referred to as fiqh-i zahir and fiqh-i batin, complement each other in essence and reveal the fulfillment of religious duties, especially worship, both in appearance and in the heart. Deeds like taharah, prayer, ablution, pilgrimage, fasting, zakat, which are visible, are the subject of outward fiqh; heartfelt deeds such as sincerity, patience, consent, gratitude, zuhd constitute the subject of esoteric fiqh. On the other hand, fiqh is not only a law that regulates outward facts, but also a science that aims to save a person in the hereafter. However, since the fuqaha do not include this moral dimension of fiqh in their books, Sufism fills this area that fiqh needs. Therefore, it is seen that there is a strong relationship between these two sciences, which is a relationship of complementing each other. It is Ghazali who dealt with this subject comprehensively and for the first time, explaining the esoteric and the outward science with different classifications of science. Another sufi who sets an example for interdisciplinary work and deals with this issue in a broad framework is İbnü'l-Arâbî. İbnü'l-Arâbî, known as Şeyhü'l-Ekber or Muhyiddîn and who realized mystical experience in time, is a scholar who has deep knowledge of many fields such as tasawwuf, tafsir, hadith, and fiqh. It is seen that İbnü'l-Arâbî, who wrote his works with divine orthography and dealt with many different subjects in his works, paid attention to the integrity of outward fiqh and esoteric fiqh. In this article, the subject of cleanliness, which is important for all sciences, especially furû-ı fiqh, and especially the subject of ablution will be discussed in the integrity of outward fiqh and esoteric fiqh. Besides the outward dimensions of ablution, esoteric provisions will also be evaluated, taking the work of al-Fütûhât-ı Mekkiyye, which is composed of 560 chapters, which İbnü'l-Arâbî, who has an important place in Islamic thought and who pioneered the world of mysticism with his thoughts, states that he wrote with discovery and inspiration, as an example. In his work, İbnü'l-Arâbî uses a simple language and deals with all the provisions of ablution that are fard, sunnah or mustahab. Besides being a mystic, İbnü'l-Arâbî, who has as much knowledge of the fiqh provisions as a fuqaha, first expresses the fiqh-related provisions of every organ regarding ablution, the disagreements and alliances of the madhhab scholars, and reveals the esoteric provisions on these provisions. Proving the subject by citing relevant verses and hadiths and expressing his own opinion after the outward and esoteric judgment of the subject provides a unique framework for his work. After this framework he shares with the reader what he carries about the spiritual dimensions of the relevant provisions. The starting point of our study is how İbnü'l-Arâbî approached the outward provisions of ablution, the method he followed in his evaluations, and what kind of contributions he made to the provisions of the exoteric fiqh. As a mystic who is more concerned with topics such as the unity of existence and levels of existence, which are covered under the title of theoretical mysticism İbnü'l-Arâbî, the aim of our subject is what his approach is to the first issue of fiqh in al-Fütûhât-ı Mekkiyye. In this context, it is the main claim of our study to examine the understanding of fiqh of mystics within the framework of the subject of cleanliness.

Keywords: Sufism, İslamic Law, Fıqh al-Dhâhir, Fıqh al-Batin, Taharah, Ibn al-Arabi, al-Futûhât al-Makkiyya

Giriş

Fıkıh, kök itibariyle “bilmek, anlamak”¹ manasına gelmekle beraber fıkıh usûlünde fıkıh ile kastedilen şey “bir şeyi iyi ve tam anlamayı, derinlemesine kavramayı, onun hakikatine vakıf olmayı” ifade eder.² İstilahî manada ise fıkıh Ebû Hanife’nin tarifiyle; “kişinin haklarını ve sorumluluklarını bilmesi”³ yahut “müctehidlerin dayandığı tafsilî delillerden istinbât ettiği şer’î amelî hükümleri bilmesidir.”⁴ Fıkıh kavramı ile ilgili olarak bir fıkıh-ı zâhir ve fıkıh-ı bâtin tasnifi de yapılmıştır ki burada kastedilen zâhirî fıkıh namaz, oruç, zekât ve haccın nasıl yapılacağı gibi ibadetler başta olmak üzere muamelat, ukûbat gibi konuları ihtiva eden alandır.⁵

Bâtınî fıkıh ise fıkhu’l-viddânî olarak isimlendirilen tasavvuftur.⁶ Nitekim Kâşânî tasavvufu “zâhirde ve bâtında şeriatın edeplerine vakıf olmak, hakikatlere yönelmek ve Hz. Peygamber’in sünnetlerine uymaktır”⁷ şeklinde açıklamaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin “bizim bu ilmimiz yani tasavvuf Kitap ve Sünnet ile sabittir” tespiti fıkıh-ı zâhir ve fıkıh-ı bâtin bütünlüğüne işaret eden temel referanslardan biridir.⁸ Bir diğer ifade ile tasavvuf “kulun ihsan duygusu ile hareket etmesini sağlayan bir ilim, yani bâtinî fıkıh” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹

Görüldüğü üzere Mutasavvıflar zâhiri fıkıh ile tasavvufu da içine alan bir fıkıh anlayışını benimsemektedir. Ahmed er-Rıfâî “kâmil bir sufi ile gerçek bir fakih arasında hiçbir farkın olmadığını belirtmektedir. Kâmil sufî talebelerini ibadetlerin zâhirinden menetmediği gibi gerçek bir fakih de talebelerini yalnızca ibadetin zâhiri boyutu ile sınırlandırmaz. Onları zikir, nefis ile mücadele ve amellerde ihlâsa teşvik eder.”¹⁰

¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 144.

² Muhsin Koçak, “Fıkıh Usûlüne Dair Genel Bilgiler”, *Fıkıh Usûlü*, haz. Muhsin Koçak vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 20; Talip Türcan, “Fıkıh, Hukuk ve İslâm Hukuku”, *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 29.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967), 1/ 14.

⁴ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 31.

⁵ Yusuf Şen, “Zâhirî ve Bâtınî Fıkıh: Gümüşhânevî Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/ 6 (Mart 2014), 51.

⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 137.

⁷ Abdürrezzâk Kâşânî, *Letâ’ifü’l-İlâm fi İşârâti Ehli’l-İlhâm* (Beyrut- Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y.), 130-131; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 339-340.

⁸ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 140.

⁹ Şen, “Zâhiri ve Bâtınî Fıkıh: Gümüşhânevî Örneği”, 52.

¹⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kalplerin Azığı (Kûtu’l-Kulûb)*, trc. Yakup Çiçek- Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003), 1/ 77.

Ankaravî'nin ifadelerinde fakih ise zahiri hükümleri bilmenin yanı sıra nefsin afetlerinin inceliklerine ve amellerin bozukluklarına vakıf olan kimsedir ve onun çalışma alanı yalnızca talak, köle azad etme, nikâh ve selem gibi hukuki konularla sınırlandırılmaz.¹¹

Fıkh-ı zâhir ve fıkh-ı bâtın kavramını sistematik olarak ilk ele alan isimlerden İmam Gazzâlî¹², “Onların her kesiminden bir gurup dinde (dini ilimlerde) derinleşmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır”¹³ ayetinden hareketle fıkhın talak, lian, selem ve icare gibi tanımlarının yanı sıra “ihzâr” ve “inzâr” gibi anlamları da taşıdığını ifade etmekte¹⁴ ve fıkh-ı bâtın kavramının oluşumuna yön vermektedir. Diğer taraftan fıkhın sadece ilk tanımlamalar ile sınırlandırılmamasını, fıkhın genel bir kavram olduğunu ve daha çok ahiret ilmine fıkıh denildiğini ifade etmektedir.¹⁵ Ona göre fıkıh söz konusu başlıklarla birlikte ahiret ilmini de kapsamaktadır. İnsanların yerine getirmekle mükellef oldukları fiillerin zâhiri boyutunun yanı sıra kalbe dönük cephesini de dikkate almak durumundadır.

İlk dönem müellif mutasavvıflarından Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) zâhir olarak isimlendirilen fıkıh ile bâtın olarak isimlendirilen tasavvufun İman ve İslâm gibi birbiriyle olan yakın irtibatına dikkat çekmiştir.¹⁶ Nitekim Gazzâlî'nin, “Temizlik imanın yarısıdır” hadisinden hareketle temizliği zâhir ve bâtın olarak bir temellendirmeye gitmesi mutasavvıfların konu ile ilgili ortak tutumlarını ortaya koymaktadır. Ona göre hadesten temizliğin dört mertebesi vardır. Bunların ilki görünen zâhirî pisliklerden temizlik, ikincisi azâları gûnahtan temizlemek, üçüncüsü kalbi kötü huy ve sevilmeyen hasletlerden temizlemek ve dördüncüsü kalbi Allah'ın dışındaki her şeyden yani mâsivadan temizlemektir ki bu temizlik zahiri temizlikten çok daha elzemdir.¹⁷

Öte yandan Mevlânâ gibi tasavvufî düşüncelerini manzum bir suretle kaleme alan mutasavvıflar da temizliğin ve özelde abdestin maddî ve manevî boyutlarına eserlerinde yer vermişlerdir. Nitekim abdest dualarını Mesnevî'sinde konu edinen Mevlânâ'nın “Ey Hudâ

¹¹ İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: Dâru'l-Hadis, 2001), 86-87.

¹² Akif Dursun, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2021), 71- 72.

¹³ Tevbe, 9/122.

¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ-ü 'ulûmi'dîn* (Beyrut: Dâru'l-erkam, t.y.), 49.

¹⁵ Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, 87.

¹⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb fi mu'ameleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmî't-tevhîd*, ed. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 2/ 11.

¹⁷ Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn Tercümesi*, trc. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.), 1/ 449.

ben postu hadesten yıkadım; sende bu dostu havadisten yıka!"¹⁸ beyti kulda maddi ve manevi temizliğin beraber bulunması gerektiğine dikkat çeken beyitlerden biridir.

Gazzâlî'den sonra temizlik ve abdest konusunu müstakil bir kitap başlığı olarak ele alan mutasavvıf İbnü'l-Arabî¹⁹ dir. Araştırmacılar Serrâc ve Gazzâlî gibi mutasavvıfları bâtın fıkhın temsilcileri olarak takdim ederken, İbnü'l-Arabî için ise tasavvuf felsefesinin temsilcisi şeklinde yapılan indirgemeci bir tanımın yanlışlığına dikkat çekmektedirler. İbnü'l-Arabî tasavvufun sadece nazarî konularında değil, dinin ve onun deruni boyutu olarak tasavvufun hemen her boyutunda yazmış ve kendi sûfiyâne tecrübelerini okuyucusuyla paylaşmış bir müellif olarak karşımızdadır.²⁰ Başlangıçtan itibaren temizliğin zâhir ve bâtın yönüne dikkat çeken sûfiler, bilhassa abdestin edeb, adab ve dua boyutuna yoğunlaşan tasavvufi izahlar ve Gazzâlî'nin "Temizliğin Sırları" başlığı altında müstakil olarak temizlik ve abdest konusunu işlediği dikkate alındığında İbnü'l-Arabî'nin alana yapmış olduğu metodolojik ve tasavvufî katkıların neler olduğu ele alınmaya çalışılacaktır.

İbnü'l-Arabî'nin furû-ı fıkhın ilk konusu olan temizlik bahsini Fütûhât-ı Mekkiyye'sinde hangi çerçevede ele aldığı, bilhassa abdest hükümlerini zâhiren ve bâtınen nasıl işlediği konumuzun problematiğini oluşturmaktadır. Çalışmamız üç ana başlık ve sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık altında fıkıh ve tasavvuf ilminde temizlik bahsi ele alınarak, temizliğe dair tanımlamalar ve kapsamı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci başlık altında ise çalışmamızın ana kaynağını oluşturan Fütûhât-ı Mekkiyye ve temizlik kitabı tanıtılmıştır. "İbnü'l-Arabî metafiziğinde temizlik" başlığı altında ise İbnü'l-Arabî'nin abdest ibadetine dair yapmış olduğu temellendirme ve yorumlar tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda birincil kaynak olarak İbnü'l-Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyyesini esas alınmıştır. Ek olarak İbnü'l-Arabî ve eserleri ile ilgili Ekrem Demirli tarafından hazırlanmış olan Fütûhât-ı Mekkiyye tercümesi, tercüme ve şerhini Ahmet Avni Konuk'un yayını ise Mustafa Tahralı'nın hazırladığı Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi, Mustafa Çakmaklıoğlu'nun İbn Arabî'ye göre İbadetlerin Manevi Yorumları ve Nasi Aslan ile

¹⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, trc. A. Avni Konuk, haz. Sâfi Arpaguş- Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi, 2007), 8/ 121.

¹⁹ İbnü'l-Arabî'nin hayatı için bk: Mahmud Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/ 251-258; Claude Addas, *İbn Arabî Kibrit-i Ahmet'in Peşinde*, çev. Atilla Ataman (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003); Mahmud Kaya, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/ 516-520.

²⁰ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 20.

Mustafa Şeref Aydın'ın "Zâhir ve Bâtın Bağlamında Te'vilin Sınırları/ Fıkıh Tasavvuf İlişkisi-Taharet Örneği" adlı makale ikincil kaynaklarımızdan birkaçıdır.

1. Fıkhî ve Tasavvufî Bir Konu Olarak Temizlik

Arapça'da طهر kökünden türeyen temizlik sözlükte "temizlenmek, arınmak"²¹ manasında, ıstılahta ise "maddi veya manevi pisliğin giderilmesi"²² anlamlarına gelmektedir. Şer'î manada necasetten temizlenmedir ki bu necâset ya hakîkî ya da hükmî olur.²³ Hakiki necaset habes, şer'an pis sayılan şeydir. Hükmî necaset ise hades yani organlardan çıkan ve tahareti gideren şer'î bir vasıftır.²⁴ Genelde beden ve ruh temizliği olarak tasnif edilen temizlik, fıkıh kitaplarında dinen manevî kirlilik hali sayılan abdestsizlik, cünüplük, hayız ve nifastan temizlenmedir. Buna hadesten taharet ya da tahâret-i hükmiyye, vücut, elbise veya ibadet yerinin dinen pis sayılan maddelerden temizlenmesi ise necasetten tahâret ya da tahâret-i hakikiyye olarak ifade edilir.²⁵ Fukaha dinen temiz sayılan maddelerin yanı sıra temiz sayılmayan maddelerle ilgili dini hükümleri ve bunları temizleme yollarını da ayrıntılı bir şekilde ele almış, su ve suyun kısımlarını açıklamış ve sonrasında abdest konusuna geçmiştir.²⁶

İlk dönem tasavvufî tefsirlerden itibaren temizlik konusuna sûfi, müfessir ve müelliflerin zâhir- bâtın cephesini dikkate alarak te'vil ve tefsir yaptıkları görülmektedir. Zira Tüsterî, Sülemî, Beyzâvî ve Âlûsî temizlik ile ilgili ayetleri zâhirî ve bâtınî boyutuyla ele alan müfessirler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Nitekim Tüsterî (ö.283/896) abdestin dört rüknünü; helâl rızık, doğru söz, günahları terk ve sırren huşû halinde olmak üzerine sıralamakta ve bunlardan her birinin abdestin dört zâhirî şartına karşılık geldiğini belirtmektedir.²⁸

Mutasavvıflar nezdinde ise temizlik, "güzel huylarla bezenmek için çirkin huylardan hâlî olmak" anlamındadır. Tahâretü'l-beden ve tahâretü'n-nefs olarak iki kısma

²¹ Abdülganî b. Tâlib Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2003), 1/ 30.

²² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: ed-Dâru's-Se'miyye, 1992), 380-381.

²³ Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, 1/ 30.

²⁴ Vehbe ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale, 2018), 1/ 67.

²⁵ Salim Ögüt, "Tahâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 382.

²⁶ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 70-131; Ögüt, "Tahâret", 39/ 382-383.

²⁷ Nasi Aslan- M. Şeref Aydın, "Zâhir ve Bâtın Bağlamında Te'vil'in Sınırları/ Fıkıh Tasavvuf İlişkisi Taharet Örneği", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (Haziran 2021), 395.

²⁸ Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn el-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 58.

ayrılmaktadır.²⁹ Tahâretü'l-beden, zahir temizlik veya beden temizliği olarak isimlendirilmektedir ki bununla bedenın hükmi veya aynî necâset ve hadeslerden temizlenmesi kastedilir. Bu durum ise mutasavvıflara göre insanın diğer canlılardan ayrılmasıdır. Tahâretü'n-nefs ise kişinin azalarının hata ve günahlardan temizlenmesidir.³⁰ Mutasavvıflar zahir temizliğin şartlarını ortaya koymakla birlikte daha çok temizliğin manevi yönü üzerinde durmuşlardır. Nitekim onlara göre tahâretü'l-kalb, tahâretü's-sır, tahâretü'z-zâhir, tahâretü'l-bâtın ve et-tahâretü'l-mir'âtiyye gibi farklı temizlik yolları da vardır.³¹

İlk tasavvuf klasiklerinden Lûma'nın müellifi Serrâc (ö. 378/988), daha çok abdestin edeplerini konu edinmekte ve mutasavvıfların abdest ile ilgili uygulamalarına yer vermektedir.³² Hücvirî (ö.465/1072) temizlik ve abdest konusunu müstakil bir konu başlığı olarak ele alan ilk sûfi müelliflerden biridir. Ona göre temizlik zahir ve bânın temizliği olarak ikiye ayrılmaktadır. Zâhir temizliğin sıhhati sırrın ve ruhun temizliğine bağlıdır. Nitekim Hücvirî'ye göre ellerin temizliği kalbin dünya sevgisinden yıkanması, necasetten taharet kulun necâta ulaşması, ağzın ve burnun yıkanması masivadan uzaklaşmayı ifade etmektedir. Yüzü yıkamak ünsiyet kurulan şeylerden uzaklaşmak, elleri yıkamak hazlardan kesilmek, başı mesh etmek Hakk'a tevekkül ve ayağın yıkanması masivâdan ayağı çekme anlamındadır.³³

Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise temizliği kalbi masivadan ve her türlü kötü vasıftan, nefsi hatalardan, muhalefetlerden ve sırrı iltifatlardan arındırmak şeklinde tarif etmektedir.³⁴ Ona göre bedenlerin temizliği yağmurla gerçekleşirken, kalplerin temizliği pişmanlık, mahcupluk, hayâ ve havf suyu ile gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra Kuşeyrî'nin abdestin rükûnları ile ilgili yorumları da dikkat çekicidir. Ona göre yüzü yıkamanın karşılığı dünya için yüzü yıkamamak; elleri yıkamanın karşılığı onları haram ve şüpheli şeylerden uzak

²⁹ Kâşânî, *Letâ'ifü'l-İ'lâm fi İşârâti Ehli'l-İlhâm*, 285.

³⁰ Kâşânî, *Letâ'ifü'l-İ'lâm fi İşârâti Ehli'l-İlhâm*, 285-286.

³¹ Abdurrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 350- 352.

³² Ebû Nasr Serrâc, *el-Lûma' İslâm Tasavvufu*, haz. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 157.

³³ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 354- 355.

³⁴ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, trc. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012), 6/ 190.

tutmak; başı meshetmenin karşılığı onu herkesin önünde eğilmekten korumak, ayakları yıkamanın karşılığı ise onları manen caiz olmayan yerlerde dolaştırmakta sakınmaktır.³⁵

Temizliğin zahiri ve batını boyutunu ilk sistematik çalışma olarak Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İhyâ'sını görmekteyiz. Nitekim Gazzâlî, Kitâb-u Esraru't-Taharet başlığı altında temizliğin zahiri ve manevi boyutlarına bir giriş yapmaktadır. Gazzaliye göre temizliğin; zahir bedenin kirlerden, azaların günahlardan, ruhun kötü huylardan ve sırrın mâsiva'dan temizlenmesi olmak üzere dört mertebesi vardır ve son mertebe Peygamberlere ve Sıddıklara mahsustur.³⁶ Öte yandan Gazzâlî temizlik ve abdestin tasavvufi yorumlarına girmemekte, daha çok abdestin şartları, rükunları ve edepleri üzerinde durmaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin Endülüs öncesi kaleme aldığı Tedbîrât-ı İlâhiyye fî Islâhu Memleketi'l-İnsâniyye isimli eserinde kısmen de olsa temizlik ve abdest konusuna yer vermektedir. Namaz faslında İbnü'l-Arabî bir yandan okuyucusunu sünnete uygun ve tertibi gözeterek abdest almaya yönlendirirken bir yandan da her abdest rükününde salikte bulunması gereken tasavvufî niyetlere yer vermektedir. Terk-i dünya niyetiyle elleri yıkamak, kalbî zikir ile ağza su vermek, kibirden uzaklaşmak niyeti ile burnu temizlemek ve sözlerin en güzeline ittibâ etmek için kulakları su ile buluşturmak yapmış olduğu tasavvufî yorumlardan birkaçıdır.³⁷

El-Fütûhat-ı Mekkiyye'de ise temizlik ve özelde abdest konusu müstakil bir kitap başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fukahanın ve mutasavvıfların da ifade ettiği gibi temizliği "nezâfet" olarak isimlendirmekte ve onu manevi ve hissî olarak iki kısımda ele almaktadır.³⁸ İbnü'l-Arabî'ye göre manevi temizlik nefsin kötü huylardan, aklın kötü düşünce ve şüphelerden ve sırrın masivadan temizlenmesini kapsamaktadır. Hissi temizlik ise ilki nezâfet ikincisi abdest, gusül ve teyemmüm gibi zorunlu hallerden dolayı yapılan beden temizliğidir. Ona göre hissi temizliğin neticesi kuvvet, kelim, nefes, doğruluk, tevazu, hayâ, semâ ve sebât gibi değerli tecelli ve makamlardır.³⁹

³⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*, trc. Mehmet Yalar, 2/ 20.

³⁶ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn Tercümesi*, trc. Ahmed Serdaroğlu, 1/ 334.

³⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), 430-433.

³⁸ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye*, haz. Mektebü Tahkiki bi-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî (Beirut-Lübnan: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 1/ 411.

³⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 411.

2. el-Fütûhât-ı Mekkiyye ve Temizlik Kitabı

Çalışmamızın başlıca kaynağını oluşturan Fütûhâtü'l-Mekkiyye'nin tam adı "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye"dir. Sözlükte "açmak, yardım etmek" anlamlarına gelen feth kelimesi tasavvufta, "Allah'ın rızık gibi maddî; ilim ve mârifet gibi mânevi lütuflarını kuluna açmasıdır."⁴⁰ İbnü'l-Arabî feth ve fütûhât kavramları ile keşf kabiliyeti açılan kalbin ilâhî feyze nail olması ve ilham alması ile Allah hakkında akıl ve fikir yolu ile elde edilemeyen bilginin ancak keşf yolunun açılmasıyla Hakk'ın bilgisine ulaşabileceğini ifade etmektedir.⁴¹ İbnü'l-Arabî 598'de hac ve umre maksadı ile Mekke'de iken eserin ilk fetihlerinin gelmeye başladığı, yazıya geçirilme süreci ile beraber otuz bir yıl süren bu serüven 629 yılında yine Mekke'de tamamlanmıştır. Söz konusu fetihleri geldiği mekânla irtibatlandıran İbnü'l-Arabî, bu yüzden eserine el-Fütûhât-ı Mekkiyye adını vermiştir.⁴²

Fütûhâtü'l-Mekkiyye, İbnü'l-Arabî'nin "sıfır" adını verdiği otuz yedi kitaptan ve 560 babdan müteşekkil olup, bunlar cüzler, fasıllar, bablar ve meseleler şeklinde tasnif edilmiştir.⁴³ Eserin muhtevasında belli bir plana uyulmamış olup bölümlerin tertibi ilhâmî şekildedir.⁴⁴ Fütûhât mensur bir eser olmakla birlikte, her bölümü şiir ile başlamakta ve bu şiirler ilgili bölümün özetini ihtiva etmektedir.⁴⁵

İbnü'l-Arabî Fütûhât-ı Mekkiyye'de konuları basit ve temel bir aşama olan harflerin yapısal özelliklerinden başlayarak, ilgili konuyu ayet ve hadisler çerçevesinde temellendirmiştir. Bilhassa çalışmamızın asıl mevzuunu teşkil eden Temizlik bölümünü İbnü'l-Arabî Temizliğin Sırları başlığı altında ele almıştır.⁴⁶ Şiir ile başlayan temizlik bölümü klasik fıkıh kitaplarındaki tertibe uygun olarak temizliğin tanımı ve önemi, niyet, su ve suların kısımları, abdest, mesh, abdest fillerinin tertibi, abdestte muvâlât, su babları, abdesti

⁴⁰ Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", 13/ 251.

⁴¹ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatler* (Bursa: Bursa Akademi, 2017), 249; Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", 13/ 251.

⁴² Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", 13/ 251- 252.

⁴³ Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", 13/ 252.

⁴⁴ Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", 13/ 252.

⁴⁵ Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", 13/ 253.

⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 410- 478.

bozan durumlar, boy abdesti ve hükümleri, teyemmüm ve necâset konularını ihtiva etmektedir.⁴⁷

Fıkıhın temizlik bahsinde taharet, sular, abdest, mesh, gusül ve teyemmüm gibi konular ele alınmakta, her bir konunun şer'î hükümleri, fukahânın ihtilafları ve ilgili konunun Kur'ân ve sünnetteki delilleri ortaya koyulmaktadır.⁴⁸ Nitekim İbnü'l-Arabî de klasik fıkıh ekolüne bağlı kalarak abdest konusunu temizlik bahsi altında ele almıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin metodoloji itibariyle fıkhı paralel olduğunu ve tertip konusunda fıkıh alimlerini takip ettiğini söylemek mümkündür.

İbnü'l-Arabî abdest ibadetini bir rükûn olarak fıkıhın çizelgesine göre ele alan ilk düzenli mutasavvıf olarak karşımıza çıkmakta ve bir fıkıh âlimi gibi konuları tanzim etmektedir. İbnü'l Arabî mezheb imamlarının abdest ile ilgili ortaya koydukları içtihat farklılıklarını okuyucu ile paylaşmakta ve kendi görüşünün söz konusu içtihatlardan hangisine dâhil veya yakın olduğunu belirtmektedir.

3. İbnü'l-Arabî Metafizikinde Temizlik

İbnü'l-Arabî Fütûhât-ı Mekkiyye'de temizlik ile ilgili izahlarını, kelime tahlillerini ve örneklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymakta, konuları vasıl, bab ve izahlar şeklinde tasnif etmektedir. "Esrâru't-Tahâret" başlığını taşıyan kitap öncelikle niyet ve suların kısımlarını açıklamakta akabinde abdest bölümüne geçmektedir. Bu bölümde abdestin rükunlarını oluşturan niyet, elleri yıkamak, ağza ve burna su vermek, yüzü yıkamak, başı meshetmek, iki ayağı yıkamak üzerinde durulacaktır. Sırasıyla her bir rükne dair şer'î hükümler, fukahâ'nın konu ile ilgili ihtilâfları, İbnü'l-Arabî'nin söz konusu ihtilaflar ile ilgili yorum ve tespitleri ve keşf ve marifete bağlı olarak rükunların sahip olduğu tasavvufî yorumlar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

4.1.Niyet

İbnü'l-Arabî abdestin her bir rükunünü ruh ve beden mertebeleri olarak nitelendirmektedir. Bu rükunlardan ilki niyettir. Niyet sözlükte "kalp ile kasıt", ıstılahta ise "Abdestli bir kimsenin farzın eda edilmesi, hades hükmünün kaldırılması ya da kişinin

⁴⁷ Muhyiddin İbnü'l- Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye Abdestin Sırları*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 25-231.

⁴⁸ Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 1/ 67-351.

kendisi için taharet gerekenin mubah hale getirilmesine niyet etmesi"⁴⁹ anlamındadır. "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."⁵⁰ Ayetinde niyet abdestin farzı mahiyetinde zikredilmemektedir. Buradan hareketle Hanefîler, niyeti sünnet kabul ederken, Malikî ve Hanbeliler niyeti ibadetin veya Allah Teâlâ'ya yaklaşma ve itaat⁵¹ kastının gerçekleşmesi için vacip kabul etmişlerdir.⁵² Şâfilere göre ise niyetin ilk farzla beraber eda edilmesi için yüzün yıkanması ile beraber niyetin olması vacip, ellerin yıkanmasından önce olması ise müstahaptır.⁵³ Diğer taraftan niyetin mahallini Mâlikiler kalp olarak ifade ederken, Şâfiî ve Hanbeliler kalbin yanında dil ile takriri de sünnet kabul etmişlerdir.⁵⁴

İbnü'l-Arabî'ye göre niyet, fukâha'nın da ifade ettiği gibi kasıt manasındadır.⁵⁵ Ancak ayette zikredilen "...Temiz toprağa teyemmüm ediniz..." bahsinde bir görüş ayrılığı olduğunu belirtmektedir. Ona göre kastın söz konusu olduğu yer abdest ibadetinde kullanılması için pislik gibi herhangi bir engel içermeyen toprakla ilgilidir. Bu sebeple su ile temizlenirken kasıttan söz edilmemiştir.

Nitekim İbnü'l-Arabî'ye göre su, hayatın sırrıdır ve toprağın aksine su mahiyeti itibariyle kişi niyetli olsun veya olmasın özü gereği hayat kaynağıdır. Zira suyun sahip olduğu aslî mahiyete katı yapısıyla toprak sahip değildir. Kişi ancak teyemmüm niyeti ile toprağa yöneldiğinde bir fayda elde edebilir. Dolayısıyla teyemmüm eden kişinin niyet etmesi gerekmektedir.⁵⁶

⁴⁹ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 157.

⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'ân Yolu Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 107.

⁵¹ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddu'l-Muhtar* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995), 1/ 114-115.

⁵² Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'î' fi Tertîbi'ş-Şerâ'î'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty), 1/19; Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, 1/ 36.

⁵³ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/160.

⁵⁴ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 158-159.

⁵⁵ İbnü'l- Arabî, *el- Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 412.

⁵⁶ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 412-413.

İbnü'l-Arabî niyetin bâtinî cihetini ise şöyle te'vîl eder; Niyet, temizliğin şartlarındandır. Niyetin bütün işlerin başında Allah'a kurbiyet cihetiyle yapılması gerekir. Niyetin, fiilin geçerlilik şartı olduğunu kabul eden fukahâ'ya nazaran, İbnü'l-Arabî bu görüşü fiilin niyet ile geçerli olacağı şeklinde izah eder. Zira farzı yerine getirmeyi mümkün kılan şeyin kendisi de farzdır düşüncesinden hareketle, bu görüşte olan fukahâ ile ittifak eder. İbnü'l-Arabî iç ve dış temizlikte bu görüşü savunduğunu ancak niyetin bâtinî temizlikte zahirden daha önemli ve zorunlu olduğunu zikreder. Öyle ki İbnü'l-Arabî'ye göre niyet, bâtına ait niteliklerindedir.⁵⁷

4.2. Elleri Yıkamak

Fukahâ abdest esnasında ellerin yıkanması hususunda ittifak halindedir. Ancak onlara göre ellerin abdest kabına sokulmadan önce yıkanıp yıkanmamasının gerekliliği hususunda ihtilaf vardır. Abdest almak isteyen kimsenin istincadan önce temiz olsa dahi ellerini üç defa yıkayarak başlaması sünnettir.⁵⁸ Fukahâ ellerin yıkanması mevzunu uykudan uyanma kaydına bağlamıştır ki, abdest alacak kişinin uykudan uyandığında ellerini abdest kabına sokmadan önce yıkamasını sünnet kabul etmişlerdir.⁵⁹ Bu noktada, Hanefî ve Mâlikilere göre uykudan kalkmış olsun veya olmasın ellerin su kabına sokulmadan önce bileklere kadar üç defa yıkanması sünnettir. Şâfiilere göre ellerin temiz olduklarından emin olunmadığı takdirde onları üç defa yıkamak sünnet ve onları yıkamadan önce herhangi bir sıvıya veya az bir suya daldırması mekruh kabul edilmiştir. Hanbelîlere göre ise eğer uykudan yeni uyanmış olursa sünnet, geceleyin uyanırsa vaciptir.⁶⁰ Fukahâ bu konuda farklı şartları göz önüne alarak kaba sokulmadan önce ellerin yıkanması hakkında farklı hükümler ortaya koysalar da ellerin mutlak surette üç kez yıkanmasının tüm mezheplerce ittifak edilmiş bir kayıt olduğu açıktır. Ancak fakihlere göre ellerin kaba sokulmasına ihtiyaç duyulmuyorsa bu durumda da ellerin yıkanması sünnettir.⁶¹

İbnü'l-Arabî öncelikle fukahânın her rükne dair yapmış oldukları tespit ve tahlillere yer vererek konuya giriş yapmaktadır. Ellerin yıkanması abdest ayetinde de ifade edildiği

⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 417.

⁵⁸ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü'l-Muhtâr*, 1/ 118-119.

⁵⁹ Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, 1/ 33; İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü'l-Muhtâr*, 1/ 119.

⁶⁰ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 179-182.

⁶¹ Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, 1-3/ 33.

üzere abdestin farzlarındanadır.⁶² İbnü'l-Arabî elin temizliğinin gerekliliğini hükümlerle ifade ettikten sonra fukahânın uykudan kalkınca ellerin yıkanması konusundaki görüşlerini ele almaktadır. Ona göre abdestte ilk temizlik ellerin gece uykusundan kalkınca su kabına daldırılmadan önce yıkanmasıdır. Dolayısıyla bu konuda fukahâ ile ittifak halinde olduğu görülür. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî gündüz uykusunu cahillikle vasıflandırmaktadır. Zira ona göre uyku bilginin zıddıdır. Ve kişi söz konusu cahillikle elini ve ayağını uzatabilir ve uyanırken bozmayacağı bir şeyi bozabilir. Bu nedenle şeriat ona göre kişinin cehalet uykusundan ilim ile temizlenmesini farz kılmıştır şeklinde yorumlar.⁶³

İbnü'l-Arabî bu meselenin bâtındaki hükmünü ise şöyle tevil etmektedir: Elin yıkanması, Şâriin terk edilmesini istediği şeyden eli temizlemektir. İbnü'l-Arabî'ye göre bu durum vacip, mendub ve müstehab olmak üzere üç kısma ayrılır. Vacip ve farz hükümlerinin tek bir mana üzere geldiğini ifade eden İbnü'l-Arabî, ellerin yıkanmasının vacip olma cihetini gasp, hırsızlık, hıyanet ve şeriatın caiz kılmadığı her şeyden elin temizlenmesi şeklinde ifade etmektedir.⁶⁴ Ellerle ilgili mendub hükmündeki temizlik ise kişinin elde tutulması mubah sayılan dünya işlerini terketmesidir. Allah katında olanlara talib olarak dünya işlerinin terkedilmesini zühd kapsamında değerlendiren İbnü'l-Arabî, söz konusu mendub temizliği elin temizlenmesi rüknünde teşvik edildiğini dile getirmekte ve bu nevi temizliğin sünnet olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ İbnü'l-Arabî'ye göre elin temizlenmesinin bir de müstehab olan kısmı vardır ki, bu kısım temizliğinde şüphe olması halinde elin temizlenmesidir. Malın helalliğini bozan bir durumdan dolayı malın elden çıkarılmasının daha uygun olduğunu ifade eden İbnü'l-Arabî, bu durumu vera' kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre içerisinde şüphe bulunan şeyi terketmek ve temizliğinde şüphe bulunan eli yıkamak temizliğin gereği olarak teşvik edilmiştir.⁶⁶

İbnü'l-Arabî'nin elleri yıkamak rüknünde üzerinde durduğu son konu ellerin güç ve tasarruf mahalli olarak bulunmasıdır. Ona göre sol el "La Havle" (güç yoktur), sağ el ise "Ve lâ kuvvete illa billahî'l-azîm" (kuvvet yoktur, yüce Allah'tan başkasına ait/Allah'ın dışında) bilgisine sahiptir. Aynı zamanda iki el tutma ve kabzetme mahalli olmasından dolayı

⁶² Maide, 5/6.

⁶³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 418.

⁶⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 418.

⁶⁵ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 418.

⁶⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 418.

cimrilik, açma ve infak etme yönüyle cömertlik ve ihsan ile ilgilidir.⁶⁷ Buradan hareketle ellerin bir başka nev' ile temizliği cömertlik, ihsan ve infak ile gerçekleşir.⁶⁸

4.3. Ağza ve Burna Su Vermek

Ağza su vermek Arapçada mazmaza olarak ifade edilir. Mazmaza lügatte “hareket ettirmek”, ıstılahta ise “tüm ağzı su ile kavramak”, anlamına gelir. Burna su vermek ise istinşak olarak ifade edilir ki, lügatte “burnuna çekme, içine çekme”, ıstılahta “suyu burnun ucuna ulaştırmak”⁶⁹ anlamındadır. Klasik kaynaklarda ağza ve burna su vermenin tertip, üçleme, suyu yenileme, sağ el ile yapma, gargara ve mübalağa gibi beş sünnet üzere ortak olan müekked sünnet oldukları ifade edilir.⁷⁰ Ağza ve burna su vermede mübalağa, ağzı gargara ile, burnu ise oruçlu olmamak kaydı ile burnun kıvrım noktasına suyu ulaştırmakla yapılır.⁷¹ Mazmazanın bir avuçtan üç defa yapılması mümkün görülürken, istinşakın bir avuçtan üç defa yapılması konusu ihtilaflıdır.⁷²

Diğer taraftan Hanefilere göre, her ikisi de beş sünneti ihtiva eden müekked sünnettir. Malikîlere göre her biri için üç avuçla ve oruçlu olmayanın mübalağası ile yapılması mendubtur. Şafiilere göre her ikisinde de tertib müstehap değil müstehaktır, faziletli olanın her ikisinin üç avuçla birden yapmaktır. Hanbelilere göre ise mazmaza ve istinşak abdest ve gusülde vacip olup, bunu yüzün yıkanmasının her iki abdestte de bulunması kaydına bağlar.⁷³ Dolayısıyla mazmaza ve istinşak, fakihlerden bir kısmına göre beş maddesiyle beraber müekked sünnet, bir kısmına göre mendub, bir kısmına göre ise vacip olduğu görüşleri hâkimdir. Ancak her ikisinde de mübalağa yapmanın sünnet olduğunda fukahâ ittifak halindedir.

Mutasavvıflara gelince onlardan bir kısmı nezdinde de mazmaza ve istinşak sünnettir.⁷⁴ İbnü'l-Arabî, ağza ve burna su vermenin bātındaki hükümlerinin bir kısmının farz bir kısmının ise sünnet olduğunu ifade eder. Ona göre ağza su vermede farz olan “Allah'tan başka ilah yoktur”u telaffuz etmektir ki bu kelime ile dil ve gönül şirkten

⁶⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, 1/ 414.

⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhat-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli, 3/ 74.

⁶⁹ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü'l-Muhtâr*, 1/ 125.

⁷⁰ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü'l-Muhtâr*, 1/ 125; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 169.

⁷¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü'l-Muhtâr*, 1/ 125.

⁷² Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, 1-3/ 34.

⁷³ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 169-170.

⁷⁴ Şehâbeddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Mâarif* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1966), 296.

temizlenmektedir. Zira bu harfler dil ile kalp harfleridir. Farz olan kısmını İbnü'l-Arabî, bir kimsenin bir âmâyı çukura düşmek üzere olduğunu gördüğünde, yetişemeyeceği için düşmekten engelleyici şekilde ona seslenir ve bu seslenme farzdır. Başka bir kimse bu konuda kendisini geçerse belirlenmiş farz kendisinden düşer, ancak buna rağmen âmâyla konuşursa bu davranış iyi olup farz değildir, örneği ile açıklar. Kişi bâtınında yukarıdaki örnekte olduğu üzere konuşmasının farz olduğu durumlarda konuşmak niyetiyle mazmaza yapmalıdır. Böylelikle hayra isabet etmiş ve hayrı söylemiş olur. Hayır söylemek ve doğru sözlülük, yalandan temizlenmek ve güzel söz söylemek ise kötü söz söylemekten temizlenmektir. İyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek, bu ikisinin zıttı olan şeylerden arınmaktır. İbnü'l-Arabî'ye göre bu mazmazanın farzı ve sünnetidir.⁷⁵

İbnü'l-Arabî burnun öncelikle izzet ve kibir organı olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu kibrin izalesi ancak kulluk, zillet ve muhtaçlık hükümlerini uygulamak ile mümkündür. Bununla birlikte istinsâkın önemli bir unsuru olarak istinsâr'a dikkat çeker. Bir fıkıh terimi olarak istinsâr burna su çekerek, burnun iyice temizlenmesidir.⁷⁶ İbnü'l-Arabî'ye göre istinsâr'ın anlamı suyun sembolize ettiği ilim ile kişinin kulluğunu idrak etmesi ve kibir mahallinden kibrini tamamen temizlemesidir; bu yönüyle istinsâk farzdır. İbnü'l-Arabî'ye göre bâtında burna su vermek Allah'a tevazu göstermektir.⁷⁷

4.4.Yüzü Yıkamak

Abdestin ittifak edilen farzlarının ilki yüzü yıkamaktır. Delili Mâide sûresi'nde zikredilen “yüzünüzü yıkayın”⁷⁸ ayetidir. Bu emir mutlak ve yüzün bütününe bir defa yıkanması farzdır.⁷⁹ Üç defa tekrar edilmesi ise sünnettir. Yüzü yıkamak, yani suyun bir damla dahi olsa damlayacak şekilde yüze akıtılmasıdır. Sahih olan görüşe göre bu damlatmanın en azı ise iki damladır.⁸⁰

Fukahâ'ya göre yüz, uzunluk olarak alın düzünün başlangıcından çenenin dibine kadardır ki, burada çene ile alt dişlerin bittiği yer kastedilir. Genişlik olarak ise iki kulak

⁷⁵ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 419.

⁷⁶ İstinsâr: “Burna su veya ilaç çekip burnun içini iyice temizlemek ve sümkürmek” demektir. bk. Mehmet Ergün, “İslâm Hukuku ve Sağlık Açısından Mazmaza, İstinsâk ve İstinsâr'ın Önemi”, *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (Güz 2021), 190.

⁷⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 419.

⁷⁸ Maide 5/6.

⁷⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, 1/ 3.

⁸⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, 1/ 3; İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü'l-Muhtâr*, 1/ 103.

yumuşacağı arasındır. Normal bir şekilde açıldığında görülen dudakların dışı, burnun yumuşak kısmı gibi yerler de yüzden kabul edilir, dudakların iç kısmı ve gözlerin içi ise yıkanmaz.⁸¹ Kulak ve sakal başı arasındaki kılsız yerler, orası Hanefiler ve Şafiilerde tercih edilen görüşe göre yüze dâhildir, yıkamak gerekir.⁸² Malikîler ve Hanbelîlere göre ise baştan kabul edilmektedir.⁸³ Sakala gelince, deriyi göstermeyecek kadar sık ise sadece dışının yıkanması vacip, içinin hilâllenmesi sünnettir. Fakat yüz dairesi dışında sakaldan uzayan kısmın yıkanması Şafiilere ve Hanbelîlere göre vacip, çünkü farz mahallinde biter ve zahiren onun ismine dâhildir. Hanefîlere ve Malikîlere göre ise uzayan kısmın yıkanması gerekmez, farz mahallinden hariç bir tüydür ve yüz kısmından değildir.⁸⁴

İbnü'l-Arabî'ye göre sakaldan sarkan kısmın yıkanması ve sakalın hilâllenmesi, o aslında olmayan sonradan olan ârizi durumlardandır. Nitekim sakal yüzün aslından olmayan, yüze sonradan âriz olan bir şeydir ve yüzün sınırı içine dâhil değildir. İbnü'l-Arabî sakalın yüze karı durumunu kişinin zatına sonradan ilişen ârizi hallerle açıklar. Bu durumda kişi âriz olan şeyin hükmüne bağlıdır; eğer bu ârizi durumdan kendini temizlemeyi gerekli görürse sakalı yıkamanın farz olduğunu söyleyen kimselerin görüşünü itibara almış olur. Eğer yıkamayı gerekli görmezse de ya müstehab olarak onu temizler ya da zorunlu olmayan bir durum olduğu için terk eder.⁸⁵

Abdestte yüzü yıkamanın İbnü'l-Arabî'ye göre bânındaki anlamı ise, Allah'tan her an utanmak, O'nun sınırlarını aşmamaktır. İbnü'l-Arabî'ye göre yüzü yıkamak farz ve farz değildir şeklinde iki kısımdır. Farz olan kısım, Allah'ın nehyettiği yerde seni görmesinden ve emrettiği yerde seni bulamamasından dolayı hayâ etmesi, sünnet olan kısım ise, kişinin yalnız iken ayıp yerini açmaktan dolayı hayâ etmesidir.⁸⁶ İbnü'l-Ârabî'ye göre, kulak ve yanak arasındaki beyazlığa gelince, o yüz ve kulak arasını ayıran sınırdır ki o sınır insanın yüzünde ve kulağında amelden mükellef olduğu şey arasındaki haddir. Bu konuda yapılması gereken haddi mahduda katmaktır. Dolayısıyla insan için evlâ olan, gözünde olduğu gibi kulağında da hayâsını sarfetmesidir.⁸⁷

⁸¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddû'l-Muhtâr*, 1/ 104.

⁸² Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâî*, 1/ 4; İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddû'l-Muhtâr*, 1/ 105.

⁸³ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 150.

⁸⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddû'l-Muhtâr*, 1/ 105.

⁸⁵ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 420.

⁸⁶ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l- Mekkiyye*, 1/ 420.

⁸⁷ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l- Mekkiyye*, 1/ 420.

4.5. Elleri ve Kolları Dirseklere Kadar Yıkamak

Elleri ve kolları dirseklere kadar yıkamak abdestin ittifak edilen farzlarının ikincisidir. Delili “Dirseklere kadar ellerinizi yıkayın...”⁸⁸ ayeti ve icmâdır.⁸⁹ Mezheb imamlarının da dâhil olduğu âlimlerin cumhuruna göre ise dirsekler yıkamaya dâhildir.⁹⁰ Fukahâ’ya göre parmaklardaki yüzüklerin, parmak uçlarını örtecek kadar uzun tırnak altlarının yıkanması vaciptir. Ancak Hanefiler dışındakiler suyun ulaşmasına engel oluyorsa sadece tırnak kirlerinin giderilmesinin vacip olduğunu, eğer az ise de bağışlanacağını ifade ederken, Hanefiler az veya çok olsun bu pislikler zor olmaması için bağışlanır görüşündedir. Ancak yağ ve cilâ gibi, suyun tırnaklara ulaşmasını engelleyen her şeyin giderilmesi ittifakla vaciptir.⁹¹

İbnü’l-Arabî dirseklerle beraber ellerin ve kolların yıkanması konusunu iki el, iki kol ve iki bilek çerçevesinde değerlendirmektedir. Ona göre ellerin yıkanmasının tasavvufî anlamı kerem, cömertlik, ihsan ile emanetleri sahiplerine vermek gibi anlamlar içermektedir. Her iki kolun dirseklerle beraber yıkanması Allah’a tevekkül ve O’na dayanmaya işaret etmektedir. Dirsekleri yıkamaya dâhil etmenin farz olmadığını düşünen kimse İbnü’l-Arabî’ye göre nefsin sebeplerdeki sükûnunda kalmıştır. Ve bu sebeplerde kaldığından dolayı henüz onda Allah’a itimat makamı gerçekleşmemiştir. Öte yandan dirsekleri dâhil etmenin farz olmadığını düşünen her kimse için, dirsekleri dâhil etmek müstehaptır. Nitekim hükümleri değişse bile sebepleri görmek herkese göre müstehaptır. Çünkü Allah, hikmeti sebeplerin varlığına bağlamıştır.⁹²

4.6. Baş Meshetmek

Baş meshetmek, abdestin ittifak edilen farzlarından biridir. Delili Allah Teâlâ’nın “Başlarınızı meshedin” ayetidir. Fukahâ başın meshi için farz kılınan miktar hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre başın meshi hususunda vacip olan, kulakların üstünden ön alın miktarı kadar başın dört birinin mesh edilmesidir. Şâfiilere göre üç saç dahi olsa başın bir kısmının mesh edilmesi vacip, ancak sahih olan görüşlerine göre başın yıkanmasıdır. Çünkü onlara göre yıkamak farzdır ve ıslaklığın geçmesi durumu söz konusu olduğu için eli

⁸⁸ Maide, 5/6.

⁸⁹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi*, 1/ 4; İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddü’l-Muhtâr*, 1/ 105,106.

⁹⁰ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi*, 1/ 4.

⁹¹ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 152.

⁹² İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, 1/ 421.

çekmeden başın üzerine koymak da caiz kabul edilir. Malîkiler ve Hanbeliler ise başın tamamının veya çoğunluk kısmının meshedilmesinin vacip olduğunu ifade etmektedirler.⁹³

İbnü'l-Arabî başı meshetmeyi baş kelimesinin Arapça'da sahip olduğu etimolojik anlam üzerinden açıklamaktadır. Kelime kökünde reislik bulunan baş kelimesinden hareketle bedenın reisinin baş olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁴ Nasıl ki başkan mertebe bakımından yönetilenlerin üstündedir ve üstünlük ona aittir, bedende var olan baş'ta vücudda diğer azâlara nispet üstündür. Öte yandan Allah şeref sahibi olması nedeniyle kendisini üstünlükle nitelemiştir. "Üstlerindeki Rablerinden korkarlar"⁹⁵ ve "O kullarının üzerinde hâkimdir"⁹⁶ ayetleri ışığında İbnü'l-Arabî asıl üstün olanın Hak olduğunu vurgulamaktadır. Buradan hareketle bedenın reisi olan baş üstünlüğünden dolayı Hakka en yakın uzuvdur.

Diğer taraftan başın bedenın tüm kısımlarını yönetmesi bakımından ayrı bir şerefi daha vardır ki o da manevi olarak akledilebilir ve hissedilebilir tüm güçleri taşıyan, toplayan bir mahiyete sahip olmasıdır.⁹⁷ Buradan hareketle İbnü'-Arâbî kulun en üstün uzvu bulunan başın üstünlüğün gerçek sahibi olan Allah karşısında tevazu halinde bulunması gerektiğini belirtir. Allah'a boyun eğme duygusu ile başın tamamının mesh edilmesi vaciptir. Bu şekilde başın her parçasını kapsayan mesh ile başın tüm parçaları taşkınlıktan korunmuş olur.⁹⁸

4.7.İki Kulağı Meshetmek

Abdest esnasında kolların yıkanmasının akabinde yeni bir su ile iki kulağın zahiri ve bätini şekillerde meshedilmesi, cumhura göre sünnet, Hanbelîlere göre ise vacip kabul edilmiştir.⁹⁹ Cumhur bu hususta görüşünü, "Râsûlullah (sav.)'in abdestinde, başını ve kulaklarını -içlerini ve dışlarını- meshetti. Parmaklarını kulak deliklerine soktu"¹⁰⁰ hadisine, Hanbeliler ise 'kulaklar başandır'¹⁰¹ hadisine dayandırmaktadır. Bu hususta tercih edilen

⁹³ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'ale-d-Dürri'l-Muhtâr*, trc. Ahmet Davutoğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982), 1/ 125-127; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâî*, 1/ 4.

⁹⁴ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 421.

⁹⁵ En-Nahl, 16/50.

⁹⁶ En'am, 6/18.

⁹⁷ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 421.

⁹⁸ İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 422.

⁹⁹ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 172.

¹⁰⁰ Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen-ü İbn Mâce*, Kitâbu't-tahâre, thk. Ahmet Şemseddin (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 52/81.

¹⁰¹ İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce*, 53/81.

görüş, kulakların meshedilmesinin sünnet olduğudur. Zira “kulaklar baştandır” hadisi zayıf kabul edilir.¹⁰² Diğer taraftan kulakların meshedilmesi’nde Şâfiiler üç, Cumhur ise bir defa yapılması gerektiği görüşündedir.¹⁰³ Dolayısıyla bu konuda şöyle denilebilir ki, eğer bir kimse iki eli ile başını mesheder de kulaklarını meshetmeden ellerini kaldırır, ellerinde nem kalmış olsa dahi yeni bir su alması gerekir.¹⁰⁴

İbnü’l-Arabî’ye göre kulak, abdest esnasında suyun yenilenmesi gereken bağımsız bir organdır. Bu sebeple abdest alan kimse, en güzel olan söz vasfını taşıyan Kur’ân’ı işitmek maksadıyla kulaklarını ayrı bir su ile temizlemelidir.¹⁰⁵ Kulağın zahirindeki önü ve arkasına gelince, bunlar bâtında, Kur’ân’daki zikrin zâhiri, bâtını, gizlisi, açığı, bilinen ve bilinmeyen kısımları anlamındadır. Allah hakkındaki müteşabih kelimelerin Allah’a teslim edilmesi; bâtında kulağın arka kısmını temsil eder. Müteşabih ayetler okunduğunda ve kulak bunu işittiğinde kul Allah’ın bu ayetlerle kastettiği manaya teslim olmalıdır. Kur’ân’ı Kerim’de müteşabih ayetler dışında Allah hakkında bilinen muhkem ayetler vardır ki bunlar kulağın zâhirinde bulunan ön kısmını oluşturur. Allah’ın muradı söz konusu muhkem ayetlerle bilinir. Dolayısıyla kulakları mesh etmek muhkem ayetler gereğince kulun amel etmesi demektir.¹⁰⁶

4.8.İki Ayağı Yıkamak

Ayakların topuklarla beraber yıkanması Allah’ın, “Topuklarla beraber ayaklarınız...” ayeti, Resûlullah’ın hadisleri ve ulemanın icmâsı ile ittifak edilen abdestin dört farzının sonuncusudur. Topuklar, ayakların iki yanından çıkan belirgin kemiklerdir.¹⁰⁷ Cumhura göre vacip olan durum, dirseklerin yıkanması gibi ayaklarla beraber topukların bir defa yıkanmasıdır.¹⁰⁸

İbnü’l-Arabî’ye göre abdest esnasında ayakları yıkamak, cemaatlere koşmayı, mescitlere gitmeyi çoğaltmayı, mücadele gününde sebât etmeyi ifade eder. Ayakları yıkamanın farz ve sünnet olmak üzere iki kısmı vardır ve sünnet farzın ilavesidir. İbnü’l-Arabî’ye göre ayakları yıkamada farz olan kısım, ayakları namaz kılma yerine nakletmektir.

¹⁰² Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 172-173.

¹⁰³ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/ 172-173.

¹⁰⁴ İbn Abidin, *Hâşiye Reddû’l-Muhtâr*, 1/ 131-132.

¹⁰⁵ İbnü’l- Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, 1/ 425.

¹⁰⁶ İbnü’l- Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, 1/ 425.

¹⁰⁷ İbn Abidin, *Hâşiye Reddû’l-Muhtâr*, 1/ 107.

¹⁰⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s-San’â’i*, 1/ 5.

Mendub, müstehab ve sünnet olan diğer kısım ise ayakların uzaktan veya yakından mescitlere nakledilmesidir. Bu farz değildir, çünkü burada mescide gitmenin farz olan kısmı, belli bir mescid veya cemaate değil, normal bir mescide gitmektir. Dolayısıyla batında ayakların yıkanması mana yoluyla olur.¹⁰⁹

İbnü'l-Ârâbi'ye göre, yıkama bir vecih ile meshi de içine alır. Ayakları yıkayan kimse, yıldızlarının nurunun güneşin nuruna dâhil olduğu gibi meshi de yıkamaya dâhil etmiştir. Buradan hareketle durumuna göre kişi mesh veya yıkama tercihi arasında bulunabilir. Çünkü bir kimse belli bir ihtiyaç içerisindeyken özel bir erdeme yönelmesine benzetilebilir.

Sonuç

Fıkıh ilmi ibadet, muamelat ve ukûbat gibi konuları kapsamakla birlikte, tasavvuf daha çok hakikatlere yönelmeyi ifade eder. Fıkıh-ı bâtın olarak nitelendirilen tasavvuf ve fıkıh-ı zâhir olarak nitelendirilen fıkıh, özünde birbirinden müstağni kalamayacak iki alandır. Zira bir ibadetin eda edilmesi sadece zâhiri boyutlarını yerine getirmeyi değil, kalbî olarak da ibadeti tamamlamayı gerektirir. İlk dönem tefsirleri dâhil olmak üzere tasavvuf kaynakları ibadetlerin maddî boyutlarının yanı sıra manevî boyutlarına eğilmişlerdir. Süfîler ibadetlerin şeklî gereklerini yerine getirmede titizlik gösteren zümreler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkatle incelendiğinde müellif sūfîlerin şariat-tarikat-hakikat-marifet şeklindeki sıralamayı önceledikleri görülür. Fıkıh-ı zâhir'i tamamlamadan fıkıh-ı bâtın'ın gerçekleşmeyeceği sūfîlerin temel çıkarımlarından biridir.

Genelde bütün ibadetler, özelde temizlik ve onun alt başlığı olarak abdest konusuna eğildiğimizde var olan bu çıkarımın günden güne güçlendirildiği görülür. İlk dönem sūfîlerinde maddî ve manevî temizliğe vurgu yapan sūfî sözleri yerini bir aşama sonra Gazzâlî'de müstakil bir başlığa bırakır. İbnü'l-Arabî'nin el-Fütûhât-ı Mekkiyesine döndüğümüzde ise temizlik ve abdest konusunu seleflerini takip etmekle birlikte çok daha geniş bir perspektiften ele aldığı görülür. Öncelikle ifade edilmesi gereken daha çok tasavvufun nazarî boyutuyla ismi yan yana getirilen İbnü'l-Arabî'nin, ibadetlerin zâhir hükümleri konusunda müteşerrî bir bakış açısına sahip olduğudur. İbadetlerin manevî boyutuyla karşılaşmayı umduğumuz metinlerde tam tersine bizleri abdestin maddî hükümleri, söz konusu hükümler üzerinde mezheb imamlarının görüşleri ve konu ile ilgili

¹⁰⁹ İbnü'l- Arâbi, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/ 425.

en ince ayrıntılar karşılamaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin konu ile ilgili izahlarına giriş için öncelikle sağlam bir fıkhî bakışın zorunlu olduğu görülür. Her rüknün konu edildiği bölüm dört mezhebe göre mukayese ve tahlillerin yapıldığı, ihtilafların çıkış nedenleri üzerinde durulduğu bir fıkıh kitabının satırları hükmündedir. İbnü'l-Arabî fıkıh mezheplerinin ictehadlarını ortaya koyduğu satırlarda çoğunlukla kendi görüşünün hangi içtihadla yakın olduğunu belirtmekte ve görüşünü okuyucu ile paylaşmaktadır. Burada söylenmesi gereken husus temizlik ve abdest konusunda ruhsatlardan ziyade azimet cihetini tercih ettiğiidir.

İbadetlerin zâhir boyutları ile ilgili açıklamalarında şeriat konusundaki titizliği dikkat çeken İbnü'l-Arabî ibadetlerin bâtinî ve manevî boyutlarını açıklarken Temel İslâm bilimleri içerisinde yer alan ilimlerin metodolojisinden faydalanmaktadır. Bu noktada en önemli referanslarından birinin Arap edebiyatı ile Arapça dil bilimi ve semantik yapısı olduğu görülmektedir. İbnü'l-Arabî başta Kur'ân'ı Kerim ayetleri, hadisler, hükümlerle ilgili ictehadlar, rükûnların konu edildiği abdest azâlarının semantik yapısını açıkladıktan sonra kendi keşf ve marifeti neticesi doğan varidatlarına yer vermektedir. Ruhun ve beden mertebeleri olarak nitelendirdiği abdestin rükunlarını, Allah'a yaklaşımda birtakım sonuçları olan tecelliler olarak ortaya koymaktadır. Onun yorumlarında niyet; kasıt, eller ve kollar; kuvvet, güç ve i'sar, ağız; doğru söz, burun; kulluk ve tevâzu, yüz; Allah'tan haya', baş; tevazu ve üstünlük, kulak; sema' ve itaat, ayaklar; dinde sebât mahallidir. Kişi abdest aldığıında abdeste konu olan her uzvunu mahalline uygun sarf etme kastını içinde bulundurmalıdır. İbnü'l-Arabî'nin yapmış olduğu bu yorumları tasavvufî düşünce içerisinde züht, mâsivayı terk, azimetleri tercih, marifet-i ilâhi ve İslâm ahlakı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

İbnü'l-Arabî'nin genelden özele, zâhirden bâtına, şeriatten hakikate doğru gelişen yorum metodolojisi, ibadetlerin hikmet-i teşrîsine zengin katkılar sunmaktadır. İslâm tasavvufu çerçevesinde abdest özelinde yapmış olduğu tahlil, tespit ve paylaşmış olduğu irfânî bilgiler gerçek sufilerin yollarını tarif etmek üzere Cüneydin "Bizim ilmimiz Kur'ân ve Sünnet ile mukayyedir" yargısını zengin delillerle teyit etmektedir. Öte yandan İbnü'l-Arabî'nin ibadetler başta olmak üzere farklı konulardaki yorumlarını tahlil için müktesabatlı bir okumanın zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça / References

- Addas, Claude. *İbn Arabî Kibrit-i Ahmet'in Peşinde*. çev. Atilla Ataman. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.
- Ankaravî, İsmail. *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: Dâru'l-Hadis, 2001.
- Aslan, Nasi- Aydın, M. Şeref. "Zâhir ve Bâtın Bağlamında Te'vil'in Sınırları/Fıkıh Tasavvuf İlişkisi Taharet Örneği". *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021), 381- 407.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'ân Yolu Meâli*. Ankara: DİB Başkanlığı, 2019.
- Dursun, Akif. *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2021.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Ergün, Mehmet. "İslâm Hukuku ve Sağlık Açısından Mazmaza, İstinşak ve İstinsâr'ın Önemi" *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (2021). 182-197.
- Gazzâlî. *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-erkam, t.y.
- Gazzâlî. *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*. trc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi. t.y.
- Hücvîrî. *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- İsfehânî, Râgıb el. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kurân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: ed-Dâru's-Se'miyye, 1992.
- İbn Abîdîn, Muhammed Emîn. *Hâşiye Reddu'l-Muhtar*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Abîdîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürrü'l-Muhtar*. trc. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982.
- İbnü'l-Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye Abdestin Sırları*. trc. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbnü'l-Arabî. *Tedbîrât-ı İlâhiyye*. trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- İbn Mâce, Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Kitâbu't-tahâre. Sünen-ü İbn Mâce*. thk. Ahmet Şemseddin. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Kâsânî. *Bedâ'i'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâ'i*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Kâsânî, Abdürrezzak. *Letâ'ifü'l-İ'lâm fi İşârâti ehli'l-İlhâm*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kaya, Mahmud. "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 516-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kazvînî, el-Hafız Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el. *Sünen-ü İbn Mâce*. thk. Ahmed Şemseddin. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Kılıç, Mahmud Erol. "El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/ 251-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 493-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçak, Muhsin. "Fıkıh Usûlüne Dair Genel Bilgiler". *Fıkıh Usûlü*. haz. Muhsin Koçak vd. 19-183. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Letâifu'l-İşârât Kuşeyrî Tefsiri*. trc. Mehmet Yalar. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012.
- Mekkî, Ebû Talib el. *Kalplerin Azığı (Kâtü'l-Kulûb)*. trc. Yakup Çiçek- Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003.
- Mekkî, Ebû Tâlib el. *Kâtü'l-Kulûb fi mu'ameleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. trc. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Mevlânâ, Celâleddin Rûmî. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. trc. A. Avni Konuk. haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. trc. A. Avni Konuk, haz. Sâfi Arpağuş- Mustafa Tahralı İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib. *El-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2003.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *El-Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi Ma'rifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye*. haz. Mektebü Tahkîki bi-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî. Beyrut- Lübnan: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Öğüt, Salim. "Tahâret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/ 382-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. *Avârifü'l-Mâarif*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1966.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

- Şen, Yusuf. "Zâhiri ve Batınî Fıkıh: Gümüşhanevî Örneği". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2014), 47-66.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatler*. Bursa: Bursa Akademi, 2017.
- Serrâc, Ebû Nasr. *El-Lûma' İslâm Tasavvufu*. haz. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Tusterî, Sehl b. Abdillâh. *Tefsîrû't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn el-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Türcan, Talip. "Fıkıh, Hukuk ve İslâm Hukuku". *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. 27-40. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2001.
- Zühaylî, Vehbe. *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*. trc. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınları, 2018.

YAZAR KATKI ORANI BEYANI
(*AUTHORS' CONTRIBUTION STATEMENT*)

Makale Bilgisi (Article Information):

Fıkh-ı Zâhir ve Fıkh-ı Bâtın Bağlamında Temizlik (Fütûhât-ı Mekkiyye Örneği)
Cleaning within the Context of Fıkh-ı Dhâhir and Fıkh-ı Batin (al-Futûhât-ı Makkıyya Example)

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (<i>Showing Author Contributions in the Article as Percent</i>)		1. Sorumlu Yazar (<i>Responsible Author</i>)	2. Katkı Sunan Yazar (<i>Contributer Author</i>)
Çalışmanın Tasarlanması	Conceiving the Study	%80	%20
Veri Toplanması:	Data Collection	%60	%40
Veri Analizi	Data Analysis	%60	%40
Makalenin Yazımı	Writingup	%50	%50
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Submission and Revision	%50	%50

Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur (*The signed original copy of the document is available in the journal process files archive*).